

12. Қазы Мейнаж Сераж Жузжани, Табақат насыри, Кабул, «Ғури мәдени қоры» баспасы, Үшінші баслым, 1391 һ. 649 бет. 455-449 беттер.
13. Алтан Четин, «Түрік тарихындағы мәмлүк ғасырлары - бір мәдениет тарихының іс-әрекеті», Ыстамбұл, «Тимаш» баспасы, 2020 ж, 240 бет.
14. Бақытты Батыршаұлы, «Сұлтан Бейбарыс мемлекетінің қыпшақ даласымен байланыстары. XIII-XV ғғ.» зерттеу-монография-Астана: «Нұр Мұбарак» баспасы, 2016,-216 бет.
15. Бақытты Батыршаұлы, «Мысыр мәмлүк мемлекетінің қыпшақ даласымен байланыстары. XIII-XV ғғ.» зерттеу-монография-Астана: «Ақ Жайық» баспасы, 2021,-416 бет.
16. ШИШАН К.З. 17. Қайрат Ұзақұлы Сәки, Сұлтан Бейбарыс: 2-басылым, толықтырылған/ Астана, «Фонизит» баспасы, 2022 ж., -152 бет.

СҰЛТАН БЕЙБАРЫС ТҰСЫНДА ЕГИПЕТ ПЕН АЛТЫН ОРДА АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Б.Б. Кәрібаев,

*ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ профессоры,*

Қай дәуірде, қай ғасырларда болмасын Евразия құрлығы, Солтүстік Африка және Таяу Шығыс аумақтарының түйіскен жерлерінде, сондай-ақ оларға іргелес аумақтарда өмір сүрген мемлекеттер мен империялардың бірі-бірімен жүргізген саяси, экономикалық, мәдени, діни байланыстары мен қарым-қатынастары бүкіл адамзат баласының тарихи дамуының ішкі ағымдарын, оның басты бағыттарын, сипаттарын анықтап отырды. Осындай жағдай XIII ғ. ортасынан XVI ғасыр ортасына дейінгі аралықта да жалғасын табады. Осы бір тарихи кезеңде аталған аумақтарда Египет пен Таяу Шығыстың батыс бөлігінде – Мамлюктер сұлтандығы (1250-1517), Таяу Шығыстың бір бөлігі мен Орта Шығыста – Елхандар әулетінің мемлекеті (1256-1353) және Евразия құрлығының қалғанда Алтын Орда империясы (1242-1502) өмір сүрді. Олардың бір-бірімен жүргізген әртүрлі бағыттардағы қарым-қатынастары сол тұстағы халықаралық жағдайдың көрсеткіші болды деуге болады. Оның ішінде кейбір жекелеген бағыттар бүгінгі күндерге дейін өзінің тікелей салдарлары мен ықпалдарын сақтап отыр. Солардың қатарына 1260-1277 жылдары Египет пен Таяу Шығыстың батыс бөлігіндегі Мамлюктер сұлтандығын билеген Сұлтан Бейбарыс пен дәл осы жылдары Алтын Ордада билік құрған Берке хан мен Менгу Темір хандар тұсындағы қарым-қатынастар жатады. Екі жақ тарапынан да бұл қатынастар өзара тиімді, өзара пайдалы және екі жақ үшін де маңызды жоғары болды. Сол екі елдің қазіргі кезеңдегі мұрагеріміз деп санайтын елдер өздерінің сыртқы саясатында үнемі осы тарихи кезеңдегі қарым-қатынастарға оралып отырады. Біз де бұл жұмысымызда Сұлтан Бейбарыстың 800 жылдығы аясында Египет пен Алтын Орда арасындағы қарым-қатынастарға негіз болған факторларға тоқталуды мақсат етіп отырмыз.

Жалпы алғанда, XIII-XV ғасырлардағы Алтын Орда мен Египет арасындағы, сол сияқты осы ғасырлардағы Алтын Орда мен Иран, Иран мен Египет арасындағы қарым-қатынастардың барысы сол заманның өзінде

қағаз бетіне түсіріліп, тарихқа енген. Күні бүгінге дейін олардың бірталайы арнайы түрде «Алтын Орда тарихына қатысты материалдар жинағы» (СМИЗО) деп аталатын орыс тіліндегі жинаққа енгізіліп, топтастырылған[1]. Бұл жинақта XIII-XV ғасырлардағы екі ел арасындағы сауда, елшілік байланыстар барысында жинақталған араб тіліндегі 26 шығарманың үзінділері кездеседі де, олардың кейбірі тікелей Сұлтан Бейбарыс тұсындағы Египет пен Алтын Орда арасындағы қатынастар туралы баяндайды.

Алтын Орда мен Египет арасындағы қарым - қатынастар мәселелері де Ресей тарих ғылымының патшалық, кенестік кезеңдеріндегі қарастырылған деуге болады[2;3;4;5;6]. Ал өзіміздің Отандық тарих ғылымында бұл мәселе тек тәуелсіздік кезеңінен бастап қолға алына бастайды да, бұл мәселелер бойынша елімізде алғашқы диссертациялық жұмыс та қорғалады[7;8; 9]. Біз қарастырып отырған мәселелер, яғни Египет пен Алтын Орда арасындағы қарым-қатынастарға негіз болған мәселелер аталған еңбектерде жанаша тұрғыда қарастырылып, тың тұжырымдар айтылады.

Біз де өз кезегінде ғылыми айналымдағы материалдар мен жаңа, соңғы жылдардағы тың тарихнамалық материалдарға сүйене отыра, екі жақты қатынастардың бәрін қамтымай, тек Сұлтан Бейбарыс тұсындағы қарым-қатынастардың негізгі мәселелерін қарастырамыз.

Егерде аталған аумақтардың XIII ғасыр ортасындағы саяси картасына көз жүгіртер болсақ, олардың басқа түске не болғанын байқаймыз. Теңеусіз, нақтырақ айтар болсақ, үш аумақта да саяси түбегейлі өзгерістер болып, жаңа саяси жүйелер пайда болады. Алдыменен, Евразияның қалғанда Алтын Ордаға тоқталалық.

Бәрімізге 1235 жылғы Қарақорымда өткен моңғол аксүйектерінің Құрылтайында батысқа қарай «моңғол жылқысының тұяғы жеткен жерлерге дейінгі жерлерді» жаулап алынуы қарастырылып, оң шешімін тапқаны белгілі. Ол шешімді Шыңғыс ханның Жошыдан туған немересі Батый хан «Батысқа қарай жеті жылдық жорық» деп аталатын 1236-1242 жылдары жүзеге асырылған жорығында жүзеге асырады. Сөйтіп, Жошы Ұлысының аумағы Жайық өзені бойынан батыста Венгрия мен Польшаға дейін кеңейеді. Ал Ұлыстың саяси орталығы Ертістің жоғары ағысы бойы мен Алакөл көлі жағынан Еділдің төменгі ағысы бойына ауысады. 1242/1243 жылдар - шартты түрде Жошы Ұлысының негізінде жаңа империяның Алтын Орданың пайда болған жылы деп есептеледі. Бұрын бұл аумақтарда бірнеше ондаған үлкенді-кішілі тілі мен діні, тілі мен тегі, мәдениеті мен руханияты жағынан халықтар өмір сүріп, әрқайсысында жеке мемлекеттік құрылымдары болып, олар саяси жағынан бытыраңқылық жағдайда өмір сүріп жатқан еді. Ал жеті жылға созылған жаулап алудан соң «моңғол жылқысының тұяғы жеткен жердің бәрінде» бір ғана түс пайда болады және ол орасан зор аумақ бір ғана атаумен атала бастайды.

Алғашында орталығы Қаракорым болып саналған Моңғол империясы сырттай біртұтас болып көрінгенімен, Батый ханның (1227-1255) тұсында-ақ өзінің Қаракорымнан дербестігін байката бастаған еді. Бұл дербестік Берке хан (1257-1266) кезінде одан әрі тереңдейді. Берке хан сыртқы саясатты Қаракорыммен санаспай дербес жүргізеді. Ол жөнінде біз төменде тоқталамыз. 1267-1280 жылдары билікте болған Батый ханның немересі Менгу Темір хан тұсында Сарай қаласы Қаракорымнан біржолата ат құйрығын кесіседі.

Осы кездерден бастап Батый негізін қалаған жаңа мемлекеттің атауы әртүрлі деректерде түрлі нұсқаларда айтылады. Тіпті оларды ешкім де санаған емес. Соған қарамастан мынадай атаулар кездеседі: Жошы Ұлысы, Дешті Қыпшақ, Қыпшақ, Батый Үйі, Берке Елі, Ұлы Ұлыс, Солтүстік патшалық, Тоқмақ, Тоқмақ Ұлысы, Моңғол мемлекеті, Өзбек мемлекеті, Өзбек Ұлысы. Қазіргі күндері ғылыми зерттеулерде жиі қолданылып жүрген тағы бір атау бар, ол – Алтын Орда атауы. Біз де осы атауды қолданатын боламыз.

Зерттеушілердің пікірінше, Алтын Орданың мемлекеттік құрылымының негіздері Батый мен Берке хандар тұсында қаланады [10, 211]. Бұған дейін айтып өткеніміздей, дамуы жағынан әртүрлі деңгейдегі тілі мен тіні, діні мен тегі жағынан әртүрлі, шаруашылық түрлері де әртүрлі халықтар мен ұлыстар жаулап алу нәтижесінде ортақ саяси кеңістікке біріктіріледі. Саяси кеңістік уақыт өте келе экономикалық, мәдени, діни тіл кеңістігіне жол ашады. Орталық хандық билік пен әкімшілік басқару жүйесі тұрақталып, бірте-бірте орталық атқару билігін қалыптастырады. Ал сыртқы саясатта жағдай басқаша болды.

Алтын Орданың 1240-1250 жылдары қалыптасуы кезеңінде оның оңтүстігіндегі Бағдат халифаты өзінің соңғы күндерін басынан өткізіп жатты. Иранды толық жаулап алу мәселесі Қаракорымда шешіліп, оны жүзеге асыру Мөңке қағанның інісі Хұлағуға тапсырылады. 1253 жылы Моңғолиядан аттанған Хұлағу 1256 жылға дейін Амударияның арғы жағына өтпейді. Өйткені Алтын Ордадағы жошылық сұлтандар Мөңке қағанның Иран мен Иракты өздерінің ықпалындағы аудандар деп санап, оны басқалардың жаулауына наразы болды. Бұл жөнінде араб тарихшысы әл-Омари (1301-1349) мынадай мәліметтер береді: «... Жошының белгілі ұлдары Бату мен Берке. Олардың әкесі қайтыс болмай тұрып әкесі Шыңғыс хан оған Дешті Қыпшақты берді және оған Арранды, Тебризды, Хаманды, сондай-ақ Мераруды қосып алуға рұқсат етті» [1, 244]. Негізінен Батый хан осы мәселе бойынша Шыңғыс ханның өсиетіне рұқсатына сай Иран жері болашақта Жошы Ұлысының құрамында болуы керек деген ойда болып, Хұлағудың Иранға жорығына қарсы болады. Ал Берке болса, Хұлағудың Иранды бағындыруына мүлде қарсы екендігін білдіреді. Ол жөнінде тағы да әл-Омари былай деп жазады: «Хұлағу ағасы Мөңкені алдаусыратып халиф иеліктерін бағындыру керектігін айтып, сол мақсатпен аттанды. Бұл хабар Беркеге жетті, оны ол жақтырмады, өйткені халиф пен Берке арасында

достық қалыптасқан еді. Ол ағасы Батуға: «Біз Мөңкені көтердік, сол үшін ол бізге не қайтарды», - дей келе, Біздің жасаған жақсылығымызды біздің достарымызға қарсы зұлымдықпен қайтармақ па, біздің келісімдерді бұзып отыр, халифпен хат алысы тұрамақ және достық байланысымыз бар» [1, 246]. Бұл жерде Берке мен халиф арасындағы достықты байланысымыз бар» [1, 246]. Бұл жерде Берке мен халиф арасындағы достықты байланысымыз бар» [1, 246]. Бұл жерде Берке мен халиф арасындағы достықты байланысымыз бар» [1, 246].

Осыдан кейін шұғыл түрде Бату Хұлағуға хат жолдап, орнынан жылжымау жөнінде айтады. Соған сай Хұлағу әскері екі жыл Амудария бойында тұрақтайды [1, 246]. Тек 1255 жылы Батый ханның өлімінен кейін ғана Хұлағу әскері Иранды бағындыру үшін Амударияның арғы жағына өтеді. 1256 жылы исмаилиттер тізе бүкті, ал 1258 жылы Бағдат алынып, Халиф Мұстасим 20 ақпанда өлтіріледі. Осылайша, 750-1258 жылдар аралығында 500 жылдан артық өмір сүрген Бағдат Халифаты өзінен мықты қарсыластың алдында жеңіліп, тарихтың көшінде қалдырылады. Одан әрі моңғол әскерлерінің Иран мен Иракты толық бағындыруы жеңіспен жалғасады. Одан әрі Сирия мен Палестина жерлерін бағындырудың жоспары жасала бастайды. Хұлағу болса Халифаттың бар байлығына өзі жеке дара иелік етіп, Иранда 1265 жылға дейін, ал ұрпақтары Елхандар әулеті деген атаумен 1353 жылға дейін Иранда билік құрады.

Алтын Орданың алғашқы хандары Батый мен Берке хандар Хұлағудың Иранды жаулап алуына қалай қарсы, наразы болса, жаулап алғаннан кейін наразылық бірден ашық соғыстарға ұласып кетеді. Сөйтіп, Алтын Ордадағы жошылық әулет пен Ирандағы Елхандар әулеті арасындағы қарым-қатынастардың негізін құраған факторлар бірден анық көрініс берді деуге болады. Осы факторлар Иранның Египетпен жасаған қарым-қатынастарына да әсерін тигізеді.

Ал дәл осы кездері, яғни XIII ғасырдың 50-ші жылдары Египет пен Таяу Шығыстағы саяси жағдайға келсек, өте күрделі болатын. Бір жағынан ішкі саяси қайшылықтармен байланысты туындаған дағдарыстар, кресшілердің жорықтары Египеттегі Айюбилер әулетінің билігін әлсіретеді. 1250 жылы Айюбилер әулетінің соңғы билеушісі Туран шах өлтіріліп, 10 жыл бойы саяси өрт толастамайды. Осындай жағдайды пайдаланған Иранның жаңа билеушісі Хұлағу 1259 жылы Сирияның ең ірі екі қаласы - Алеппо мен Дамаск қалаларын басып алады. Одан әрі алға жылжыған моңғол әскерін Палестинадағы Айн-Жалут деген жерде мамлюк әскерлерінің басшылары Құтыз бен Бейбарыс жеңіліске ұшыратады. Бахрит мамлюктерінің басшысы, тегі қыпшақ, Дешті Қыпшақ аумағында дүниеге келген Бейбарыс сол жылы Құтызды жеңіп билікке келеді. Сөйтіп оның 1260-1277 жылдар аралығындағы 17 жылға созылған билігі басталады.

Тарихта Египеттегі Мамлюктер мемлекетінің төртінші сұлтаны болған - Руки ад-дин Бейбарыс әл-Мансури әл-Мыридың билігі тұсында Египеттің қуаты артып, халықаралық беделі артады. Оның беделінің артуына Алтын Ордамен жүргізілген қарым-қатынастар көп жәрдемін тигізеді.

Осылайша, осы жұмысымыздың алғашқы бөлігінде қарастырылған мәселелерді қорытындыласақ, мынадай тұжырымға келеміз. XIII ғасыр ортасында қарастырып отырған үш аймақта да үш түрлі саяси жүйе мен саяси биліктер ауысады. Біріншісі, Евразияның қақ ортасында Еділ мен Дунай аралығындағы тілі мен діні, тіні мен тегі, даму деңгейі мен шаруашылық түрлері әртүрлі халықтар жаулап алу нәтижесінде жана мемлекеттің - Алтын Орданың саяси кеңістігіне енгізілді.

Екінші, Орта Шығыс аумағында бес ғасыр бойы өмір сүрген ең қуатты мемлекеттердің бірі - Бағдат Халифаты XIII ғасыр ортасында жаулап алу нәтижесінде жойылып, орнына саяси жүйе - Елхандар әулетінің мемлекеті пайда болады.

Үшінші, XIII ғасыр ортасында Египет пен Таяу Шығыстың бір бөлігінде дәстүрлі саяси жүйені сақтай отыра, жана саяси күштердің билігі орнығады.

Төменде біз, осы көрсетілген аумақтардағы саяси күштер арасындағы қарым-қатынастар мәселелерін ашып көрсетуге тырысамыз.

Алдыменен, Бейбарыс Сұлтан тұсындағы Египеттің Алтын Ордамен қарым-қатынастарының басталуына назар салайық.

Сұлтан Бейбарыстың хатшысы Ибнабдеззахыр (72 жасында 1293 жылы Египетте қайтыс болған) сол кездегі саяси оқиғалардан, әсіресе, Египет пен Алтын Орда арасындағы саяси байланыстар тарихын жақсы біле отыра, өз еңбегінде екі жақты қарым-қатынастардың қалыптасуын тарихын да айтып өтеді. Ол былай деп жазады: «660 жылы (26 қараша 1261- 14 қараша 1262 жыл) ол (Эльмелик - Эззахыр) (Сұлтан Бейбарыстың ресми есімдерінің бірі-автор) Ұлы Татар патшасы Беркеге хат жазды, оның айтқандарын мен жазып отырдым»[1,55]. Автор одан әрі Сұлтан Бейбарыстың Берке ханға жазған хатының мазмұнын былай деп баяндайды: «Ол Хұлағуға қарсы оны (Берке ханды) айдап салды, олардың ортасында жаулық пен жеккөрушілікті туғызды және Беркенің Татарларға қарсы міндетті түрде қасиетті соғысқа шығуының себептерін талдап түсіндірді, оның исламды қабылдағаны жөнінде хабарлар оған келіп жатыр, татарлар оның туысы болғанымен кәпірлермен соғысу оның парызына жатады. Пайғамбар да (оған Алланың рахымы түссін) өзінің туыстарымен, Құрайыштармен соғысты, оған берілген (Алланың) бұйрығына сәйкес, адамдар «Алладан басқа құдай жоқ» деп айтқанша соғысу жүктелді. Ислам тек жай сөздерден тұрмайды. Қасиетті соғыс оның бір тірегі. Келіп жатқан хабарларға қарағанда Хұлағу христиан дініндегі әйелі үшінкрест дінін өз еліне орнатыпты және сенің дініңнен әйелінің дінін жоғары қойыпты, дінсіздердің басшысын Халифтың үйіне орналастырыпты»[1, 55]. Одан әрі «соғыс кезінде сұлтан қандай іс-әрекеттер жасау керектігін түсіндіреді»[1,55]. Ибнабдеззахыр «хатты

Алландық саудагерлер ішіндегі сенімді адамы арқылы Берке ханға жіберілгенін айтады»[1,55].

Сұлтан Бейбарыстың Алтын Орда ханына алғашқы хатынан-ақ оның қандай мақсатты ұстанғанын көруге болады. 1260 жылдың соңында билікке келісімен ол Египетке қауіп төндіріп тұрған ең басты сыртқы қарсылас – Ирандағы Хұлағу ханның билігі екенін білді. Хұлағу хан мен оған қатысты Бейбарыс оған қарсы мықты әскери одақ құруды терең зерттей келе, Сұлтан одақтастары мен қарсыластарын дәл анықтап, «менің жауымның жауы маған жау емес» деген принципке сай, Хұлағудың сол тұстағы ең басты қарсыласы Алтын Орда ханы Берке екенін дәл аңғарады. Алғашқы хаттан - ақ Сұлтан Бейбарыс Египет пен Алтын Орда ислам факторы арқылы одақтаса алады деп ойластырады. Осылайша, Сұлтан Бейбарыс 1261 жылдың басында-ақ ислам факторын алға тарта отыра, алғашқы қаламды өзі жасайды.

Сұлтан Бейбарыстың алғашқы қадамына Алтын Орда тарапынан тез жауап беріледі. Бұл жолы Алтын Ордаға арнайы елшілік жасакталады. Ол туралы тағы да Ибнабдеззахыр «Эльмелик Эззахырдың өмірбаяны» атты еңбегінде айтады. Сұлтан Бейбарыс «хатында бүкіл мұсылмандардың жағдайын назар аударады. Білімді адамдардың қатысуымен хат жазылады. Онда Исламның жалпы жағдайы мен Халифты сайлау туралы ақпаратты баяндайды. Халиф Әл-Хақимнің пайғамбарға дейінгі шежіресін жазуды бұйырады. Халиф шежіресі жазылып, ол алтынмен апталады. Өзінің де шежіресін жазғызып, оны Талжеддин қазыға куәландырады. Бұл құжаттар даяр болғанда барлық әмірлер, бөлім басшылары және тағы басқалар шақырылып, оларға хат таныстырылады, олардан хатқа қатысты пікірлері сұралады. Олар хатты мақұлдады»[1,56].

Хаттағы «Исламның жалпы жағдайы мен Халифты сайлау туралы» хабарламадан Сұлтан Бейбарыстың 1258 жылы Бағдат Халифы өлтірілгеннен кейін бүкіл әлемде Исламды дамыту үшін жана Халифты тағайындағанын, сөйтіп, Исламның орталығы Каирге ауса бастағанын көрсетеді. Халифке қолдау көрсету арқылы Сұлтан Бейбарыс өзіне де мұсылмандар арасынан қолдаулар табады.

Автор еңбегінің «Берке ханға елшілік жіберілуі туралы» деген тарауында былай делінеді: «Татарлардан (Алтын Ордадан) алғаш рет Сұлтанға елшілік келген кезде ол олардан олардың жағдайы туралы, Берке ханның жағдайын сұрады, тұратын жерлері мен оған баратын жолды сұрады. Осы елшілікке екі адамын қосып, Беркеге жіберді, тағы да Берке ханға хат жазды. Онда қасиетті соғыстың пайда болуын, мұсылман әскерінің сипатын, көптігін және әр тайпалардан құралғандығын, оның ішінде қанша атты әскер барын, қандай халықтардың оған бағынатынын, салық төлейтінін айтады...»[1,56-57]. Одан әрі хат екі рет оқылады, алғаш рет барлық әмірлердің алдында, екінші рет халифтың алдында оқылып елшілер оның алдында ант береді. Одан кейін Сұлтан Бейбарыс елшілермен

ауызша сөйлесіп, өзінің Берке ханды жақсы көретінін, оның көпірлермен соғысында оған жеңіс тілейтінін және оған қай кезде де көмек беретінін айтады[1,57]. Бұл елшілік 1262 жылы мұхаррам айында (1262 жылдың 15 қараша мен 1 желтоқсан) аттанып кетеді.

Ибнабдезахыр бұдан кейін де 1262-1264 жылдары тағы да Берке ханның елшілері Египетке келгендігі және Египет елшілерінің Алтын Ордаға барғандығы жөнінде мәліметтер беріп, баян етеді[1, 62-64].

Осылайша, Сұлтан Бейбарыс билігінің алғашқы жылдары қалыптасқан Египет пен Алтын Орда арасындағы елшілік байланыстар бірден екі ел арасындағы негізгі қатынастарға айналады. Египеттің өзінің орналасқан аумағының маңыздылығы сондай, оның айналасындағы көршілердің бәрімен жүргізген қарым-қатынастарды ең басты, негізгі қарым-қатынастар деуге болады. Дегенменде, XIII ғасырдың 50-60 жылдары қалыптасқан саяси жағдайлар, әсіресе, Иран жақтан Хұлағу бастаған монғолдардың жаулап алу соғыстары Египет үшін басты қарым-қатынасқа Алтын Ордамен қарым-қатынасты шығарады.

Ең алдымен, бұл қатынастар Египет үшін өте тиімді және пайдасы зор болды. 1260 жылғы Айн-Жалуттағы жеңілістен соң, монғол әскерлері Дамаск мен Алепподан айырылды. Ал олардың Сирия жеріне қайта шабуылы бола қоймады. Керісінше, олар солтүстіктегі көршісі Алтын Орда тарапынан 1262-1265 жылдар аралығында бірнеше рет жойқын жорықтарға тап болды. Және олардың бәрінде де Ирандағы монғолдар жеңіліске ұшырап отырды. 1262 жылдың тамызында 30 мыңдық әскермен атақты Ноғай Дербент жақтан Иранға кіріп, жергілікті әскерді тас-талқан етіп жеңеді. Осы жылдың қараша айында Хұлағудың өзі жаңадан мол әскер жиып, Ноғаймен ұрысқа түседі де, оны жеңіліске ұшыратады. Ұрыстардың бірінде Ноғай бір көзінен жараланады. Олар Дербентті алып, Терек өзенінен өтіп, Ноғай әскерінің тылын талқандайды. 1263 жылы қаңтарда Берке ханның өзі мол әскермен жетіп, ашық ұрыста Хұлағу армиясын жеңеді. Хұлағу әскерінің көбі өзенге ағып кетеді.

Міне, осы 1262-1263 жылғы алғашқы соғыстан соң, Алтын Орда мен Хұлағулық Иран жаңа соғыстарға дайындала бастайды. Бұл екі ел арасындағы соғыстар Египет үшін шығыстан төнген қауіпті болдырмады. Сұлтан Бейбарыстың билік басына келе сала алғашқы сыртқы саясаттағы үлкен жеңісі, осы - Алтын Ордамен елшілік байланыстарды орнату болды. 1265 жылы Хұлағу қайтыс болғаннан кейін, орнына отырған ұлы Абаға ханмен Ноғай Кура өзені бойында соғысып, тағы да жеңіліске ұшыратады. Бұл соғыстан кейін Абаға хан мен Ноғай тағы майдан даласында кездесіп, Берке ханның көмегімен алтынордалықтар жеңіске жетеді.

Дәл осы жылдары Египетке екінші қауіп қресшілерден төнген болатын. Сұлтан Бейбарыстың Алтын Ордамен қатынас орнатуы және Алтын Орда мен Хұлағу әулетінің арасында соғыстардың басталуы оған бар күшін қресшілерге аударуға мүмкіндік береді және ол бұл мүмкіндікті шебер пайдаланады.

Ибнабдезахырдың мәліметтерінен жалпы алғанда, Сұлтан Бейбарыс Египет пен Алтын Орда арасындағы қарым-қатынастың қалыптасуына ең негізгі фактор ретінде – ислам факторын қолданады және ол фактор бірден оң нәтиже береді. Сондай-ақ өзінің шежіресін Египет қадияна құландырып, Берке ханға жіберуіне қарағанда, өзін Алтын Ордалықтарға жерлес екендігін, яғни туысқандық факторды да қолданып отырғанын байқаймыз. Сондай-ақ осы туысқандық факторға Сұлтан Бейбарыстың Берке ханның қызына үйленуін айтуға болады[9, 20].

Келесі бір араб авторы Ибнвасыл (1297/98 жылы 93 жасында қайтыс болған) Алтын Орда ханы Берке мен Хұлағу арасындағы соғыстардың себептерін жазады. Оның мәліметі бойынша Шыңғыс хан ұрпақтарына мынадай өсиет қалдырған. Жаңадан бағындырылған елдерден түсетін пайданың үштен бірі Беркеге, яғни Жошы әулетіне, үштен бірі Шыңғыс хан жұртына, ал қалған үштен бірі – жаулап алушыға тиесілі болуы керек. Хұлағу Иранды жаулап алғаннан кейін бұл шартты орындамады, сол себепті де Берке Хұлағуға қарсы соғыс ашты деп баяндайды[1, 73]. Автор «Ол (Берке ханды айтып отыр. Египет билеушісі Эльмелик-Эззахырга елші жіберіп, «мен шығыс жақтан, ал сен батыс жақтан келіп, оның әскерін тұтқындайық, олардың бірде-бір адамын қалдырмайық», - деп хабар айтады[1,73]. Бұл дерек мәліметі Египет пен Алтын Орда арасындағы қарым-қатынастардың негізінде геосаяси және экономикалық фактор жатқанын көрсетеді.

Осылайша, осы жұмыста айтылған ойларымыздың бәрін түйіндей келе, мынадай тұжырымдар жасаймыз.

Біріншіден, XIII ғасырдың ортасында, дәлірек айтқанда 1240-1260 жылдары Евразияның қан ортасында жаңа саяси кеңістік және жаңа саяси жүйе – Алтын Орда мемлекеті пайда болады (1243 ж.). Орта Шығыста, яғни Иран мен Ирак аумағында бес ғасыр өмір сүрген Бағдат Халифатының орнында жаңа мемлекет – Хұлағу әулетінің мемлекеті қалыптасады (1258), ал Египет пен Таяу Шығыстың бір бөлігінде жаңа саяси тұлға – Сұлтан Бейбарыс билікке келеді (1260). Осы жаңадан құрылған мемлекеттер арасындағы қарым-қатынастар сол тұстағы тарихи дамудың негізгі бағытын қалыптастырады.

Екіншіден, Египет пен Таяу Шығыс тарихында ерекше рөл атқарған тарихи тұлға – Сұлтан Бейбарыс Египет тарихындағы ең қиын кезеңде билікке келіп, Египет үшін стратегиялық маңызы бар қарым-қатынасты Алтын Ордамен тез арада орнатады. Алтын Орданың бар қуатын Иранға қарай бұрғызады, сол арқылы Египетті қос майданда соғыстар жүргізуінен босатады. Сөйтіп, Египеттің бар күшін қресшілерге және тағы басқа бағыттарға жұмсайды. Ол бағыттардың бәрі Египет үшін оң нәтижелер береді.

Үшіншіден, Сұлтан Бейбарыс Алтын Ордамен елшілік, сауда, одақтастық қарым – қатынастарды тез орнату үшін қажетті шарттар мен факторларды өте шебер және өте тиімді пайдаланады. Алтын Орда мен

Хұлағулық Иран арасындағы қалыптасқан қарым-қатынастарды пайдалана отыра, Египет пен Алтын Орда билеушілері арасындағы қарым-қатынастардың негізін қалыптастыру үшін Ислам факторын қолданады. Және де алғашқы қадамды өзі жасайды.

Төртіншіден, Сұлтан Бейбарыс қалыптаса бастаған Египет пен Алтын Орда арасындағы қарым-қатынастарды дамыту үшін, нығайту үшін жерлестік факторын алға тартады. Жерлестік факторынан соң Берке ханның қызына үйлену арқылы екі ел арасындағы саяси қарым-қатынастарды туысқандық фактормен одан әрі нығайтады.

Бесіншіден, Сұлтан Бейбарыстың билік құрған жылдары негізі қаланған Египет пен Алтын Орда арасындағы қарым-қатынастар өміршең болып, бірнеше ондаған жылдарға емес, ғасырларға жалғасады. Тек Алтын Ордадағы Тоқтамыс ханнан кейін қалыптасқан саяси бытыраңқылық екі ел арасындағы қарым-қатынастарды тарихтың еншісіне қалдырады. Қазіргі таңда Алтын Орданың заңды мұрагерлерінің бірі саналатын Қазақстан Республикасы Египет Араб Республикасымен сыртқы қарым-қатынастарын орнатуда, дамытуда Сұлтан Бейбарыс тұсындағы қарым-қатынастарды міндетті түрде еске алады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды, т. I. Извлечения из сочинений арабских. СПб., 1884.
2. Савельев П. Монеты Джучидов, Джагатаидов, Джелаиров и другие, обращавшиеся в Золотой Орде в эпоху Тохтамыша. Вып. 1-2. СПб., 1858.
3. Саблуков Г. Монеты Золотой Орды // Отд. отт. из «Известий об-ва археологии, истории и этнографии», т. XIII.- Казань, 1896.
4. Сафаргалиев М.Г. Распад Золотой Орды. // В кн.: На стыке континентов и цивилизации... (из опыта образования и распада империй X-XVI вв.) – М., 1996. – С. 277-526.
5. Али-Заде А. Борьба Золотой Орды и государства ильханов за Азербайджан. АН АЗ АЗССР, Баку, 1946.
6. Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв. М., 1985.
7. Кумеков Б.Е. Мамлюкские антропонимы как источник по этническому составу Дешт-и Кипчака // Вестник КазГУ. Серия востоковедения. – 1999. - № 9. – С. 139-141.
8. Батырша-ұлы Б. Сарай мен Қайр арасындағы дипломатиялық елшіліктер. // ҚазМУ хабаршысы. 2000. №1(16), 66-74 бб.
9. Батырша-ұлы Б. Мысыр Мамлук мемлекетінің Дешті Қыпшақпен XIII-XV ғғ. байланыстары (араб деректері бойынша). Тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. Алматы, 2002. – 30 б.
10. Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Государства и народы Евразийских степей. Древность и средневековье. СПб.: Петербургское Востоковедение, 2004: 2-е изд., исправл. И доп. – 368 с.